

7.9. Architect Jos Cuypers beschrijft fase 1 van het restauratiewerk in 1904

Vanwege de grote betekenis die hij voor de toren van Leende heeft gehad willen we iets over zijn leven en dat van diens beroemde vader vertellen.

Vader en zoon Cuypers

Pierre was de beroemde architect die het Centraal Station en Rijksmuseum in Amsterdam schiep. Hij is geboren en getogen in Roermond (1827- 1921) en had daar een architectenbureau, later ook in Amsterdam.

Hij speelde een baanbrekende rol in de opkomst van de neogotiek in Nederland. Als eerste waagde hij het om weer gemetselde gewelven toe te passen. Hij streefde naar een 'eerlijk' gebruik van bouw materiaal (het materiaal moest zoveel mogelijk herkenbaar blijven) en een ornamentiek die betekenis had. Hij wilde geen pinakels, kantelen en spitsbogen in het wilde weg gebruiken, maar vond dat ieder ornament iets wezenlijks moest uitbeelden. Hij zou de belangrijkste neogotiekarchitect in ons land worden en vele navolgers krijgen. Hij heeft ook de stoot gegeven tot de oprichting van Rijksmonumentenzorg. Het vermoeden hiervoor ontstond door een brief die hij zond om aan de minister van Binnenlandse Zaken om hulp voor onze toren. Hij beveelt hierin tevens aan om onze kerk al vast op de lijst van candidaatgebouwen te plaatsen.

Navraag bij de inmiddels omgedoopte Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) leverde een bevestiging van dit vermoeden als volgt: *In 1903 wordt de "Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst" ingesteld. (Pierre) Cuypers was hier de voorzitter van.*

Zijn zoon Jos, voluit *Josephus Theodorus Joannes* leefde van 1861 tot 1949. Hij ging, na een opleiding tot civiel ingenieur in Delft, bij zijn vader werken en trad volledig in zijn voetsporen wat betreft de voorkeur voor neogotische bouwstijl.

In 1900 verliet hij het bureau van zijn vader en associeerde hij zich met de architect Jan Stuyt (1868 - 1934), een verbintenis die tot 1908 zou duren. Zij ontworstelden zich aan de door senior gedicteerde neogotiek en voegden romaanse en byzantijnse elementen toe - ook raakten zij geïnteresseerd in de Jugendstil. Deze bijzonderheid heb ik aangehaald omdat in zijn ontwerp van de zangtribune men in de ornamenten van de spreuk daar Jugendsill-achtige elementen terug vindt.

Gedurende die tijd bleef hij ook betrokken bij de ontwerpen van zijn vader. Zijn belangrijkste kerkelijke werk zou de St. Bavokathedraal te Haarlem worden. De bouw hiervan kwam in drie fasen tot stand: het priesterkoor werd gebouwd in 1895-1898, transept en schip in 1902- 1906 en de torens in 1927-1928. Gedurende deze perioden zijn de plannen herhaaldelijk gewijzigd.

We noemen deze bijzonderheden omdat hij in die tijd ook aan onze toren werkte.

Dat begon in 1901 toen het kerkbestuur hem vroeg de verplaatsing van het orgel naar de toren te realiseren. In 1904 nam hij het herstel van de wankelende toren ter hand en daarna maakte hij nog ontwerpen voor het verplaatsen van de zangtribune en orgel, een nieuw altaar en stookruimten waarvan de beide laatsten niet zijn doorgegaan.

Er was dus een langdurige bemoeienis van Jos met onze kerk.

Zijn grootste verdienste ligt in de nieuwe fundering die hij onder de toren liet aanbrengen. Een zeer gedurfde operatie die hij straks in detail zal beschrijven. Zijn vader was hierbij betrokken en is misschien wel de inspirator van het plan geweest (toen men aan de fundering begon was Jos 43 jaar en zijn vader 77)

Tot zover de levens van vader en zoon Cuypers

Bron: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis > Onderzoek > Projecten > Biografisch Woordenboek van Nederland, <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/cuijpersjtj>

Beschrijving van de torenrestauraties door J.Cuypers.

De tekst is gescand uit een document aanwezig op de pastorie van Leende. Hierbij is de oorspronkelijke spelling gehandhaafd.

Dit artikel is blijkbaar in slappe omslag als boekje uitgegeven, de auteur is Jos Cuypers zelf, jaar van uitgave 1911, uitgever onbekend.

Volgens het zoekprogramma Picarta is er in Nederland slechts één exemplaar aanwezig en dat is in de Universiteit van Tilburg.

In het boek van Wies van Leeuwen: De maakbaarheid van het verleden worden de activiteiten van Pierre Cuypers, de vader van Jos, beschreven. In een overzicht van Restauraties en Adviezen komt Leende voor, als volgt omschreven:

Leende, R.K.kerk. Adviezen in 1904-1911 bij herstel fundering toren en inwendig herstel door J.Th.J Cuypers.

V.L. X, 235; K. en W. 1088.

Dit verslag beschrijft de eerste fase die liep van augustus 1904 tot mei 1905. Van de 2de fase, die moest wachten (tot 1907) op het verkrijgen van financiële steun door de overheid, geeft hij aan het slot alleen een opsomming. Een beschrijving van de uitvoering daarvan is blijkbaar niet gemaakt.

In de tekst zijn vetgedrukte delen van nummers voorzien. In de hoofdstukken 3 en 6 wordt hiernaar verwezen als ondersteuning van de teksten aldaar.

De in het verslag opgenomen figuren zijn apart benoemd en als bijlagen aan dit verslag toegevoegd (vanaf pag. 7), hieronder een opsomming:

- 7.9-1 Toren R.K. Kerk te Leende
- 7.9-2 Begane grond
- 7.9-3 2de verdieping
- 7.9-4 3de verdieping
- 7.9-5 4de verdieping
- 7.9-6 Toren R.K. kerk te Leende, Westgevel
- 7.9-7 1ste verdieping
- 7.9-8 Foto van kerk gezien vanaf Marktplaats

DE TOREN DER KERK VAN DE H. PETRUS BANDEN TE LEENDE, NOORD-BRABANT.

[\(\(de figuren 7.9-1 t/m 7.9-9 horen bij deze tekst\)\)](#)

De ramp aan den toren te Oirschot in 't einde van 1904 voorgevallen, heeft de algemeene aandacht gericht op den toestand van vele dier middeleeuwsche reuzen. Onder de belangrijkste dier bouwwerken, welke het platteland van onze zuidelijke provinciën sieren, behoort de toren van Leende.

Leende is een dorp gelegen aan den Rijksweg van Eindhoven over Geldrop naar Veert; het wereldverkeer heeft daar nog geen sneltrein verbinding, zelfs geen stoomtram heen gevoerd. Over de heuvels der heide, die zich naar Oost en West uitstrekt aren ver, boven de dennen- en beukenbosschen, die vooral noordelijk onder Heeze het Kasteel verscholen houden, teekent de slanke spits, met hare kleine peer op de punt, rijzende uit een massieven romp, - van verre de plaats van het rustige Leende.

Het is alsof de vijftiend'eeuwsche bouwmeesters, die geroepen werden tot den bouw der kerken in Noordbrabant, telkens als zij nabij eene of andere groote heide hun monumenten hadden op te richten, zich bewust zijn geweest van de gunstige ligging voor hooge torens, die langs den zoom van zulke vlakten van heide en ver worden gezien.

De Peel wordt in Limburg en Noordbrabant door een krans van belangrijke torens omgrens'd. De Besterheide kan ook roemen op belangrijke grenspalen; een der schoonste, de toren van Oirschot, heeft voor eenige maanden heel Nederland doen ontzetten bij het onverwacht instorten van een deel van zijn opstand.

De toren van Geldrop is voor ongeveer 20 jaar, tengevolge van een storm, gedeeltelijks langs bestaande scheuren zich deels neergestort; het overblijvende werd onder leiding der genie geamoveerd.

Eene vergelijking van beide torens wat betreft hunne bouwkundige waarde zal hier niet worden opgezet. Stellen wij de oorzaken in het verloop van den minder gunstigen toestand der beide oude reuzen hier naast elkander, dan is de tegenstelling groot.

Te Oirschot eene goede fundeering, solied metselwerk, enkele verticale doorgaande scheuren sedert langen tijd aanwezig; plotselinge ineenstorting van een hoekpenant (penant*).

Te Leende eene slechte fundeering, week metselwerk, verscheiden scheuren, vele plaatselijke verbrijzelingen. De aanmerkelijke afwijking van den traptoren maakte voor eenige jaren het vangen van de gemetselden wand van dezen traptoren onmiddellijk noodig. Het kerkbestuur bleef verder zijn aandacht hieraan schenken, en mocht er aldus in slagen eene groote ramp te voorkomen; want zonder de genomen voorzorgen zoude de toren van Leende bepaald bij de sterke stormen van dezen winter niet voor een gedeelte, maar van de vier penanten het overgrootste gedeelte zijn ingestort, wellicht nog een deel der kerk medesleepende in den val.

En toch werd sedert Mei 1904 tot in begin April 1905 op verschillende punten van de hoogte aan de vier vlakken van dezen toren, al naar de omstandigheden dan hier, dan weer daar zetting, uitwijking, of verbrijzeling waargenomen,

De omstandigheden, waaronder de strijd voor het behoud werd ondernomen, nog steeds met goed gevolg, en de voornaamste verschijnselen, die zich daarbij hebben voorgedaan, in verband met de aangewende herstellingswerken, zullen hier in 't kort worden opgesomd.

Aan den toren van Leende zijn de eerste zorgwekkende verschijnselen waarschijnlijk reeds waargenomen lang voor onzen tijd. Niet alleen vindt men aangeteekend, dat in het jaar 1696 belangrijke uitgaven moesten worden

gedaan door het kerkbestuur, maar bij de uitvoering der thans onderhanden zijnde verbeteringswerken is het gebleken, dat de metselwerken in de onderste verdieping niet regelmatig volgens het oorspronkelijk plan zijn uitgevoerd doch later werden verzwakt.

De oorsprong van het kwaad was gelegen in de slechte fundering. In plaats van den aanleg voor zulk een zwaar belast bouwwerk te brengen onmiddellijk op de oorspronkelijke zandlaag en met de beste materialen uit te voeren, werd een laag puin van 0.30 tot 0.75 M. hoogte, gestort onder de vier hoofd pijlers, die het geheel moeten dragen. Wellicht. was deze brikpuin afkomstig van een toren of kerk, die aan deze is voorafgegaan., De steenstukken waren week, en de ruimte met, zand aangevuld.

In den loop der tijden hebben deze baksteenstukken niet alleen aan verbrijzeling blootgestaan, maar door de **onmiddellijke nabijheid van graven en van een later aangelegden put voor den bliksemafleider** [1a], ontstond meer en meer gelegenheid tot uitwijking voor die onsamenhangende massa.

Zoolang het metselwerk van den opbouw voldoende samen hang bezat, zal er minder werking hebben plaats gehad, omdat de drukking over zulk een groot oppervlak verdeeld was. Maar de omstandigheid, dat de zuid-westelijke pijler 't meest aan den regen blootgesteld, zeer is verzwakt door de uitsparingen en doorgangen van de traptoren, heeft aanleiding gegeven tot verzakking, dus bij de opvolgende ongelijke drukkingen, zullen de scheuren in het metselwerk voortdurend zijn toegenomen. De traptoren scheurde los over aanmerkelijke hoogte, de zwakke zuid-westelijke pijler werd op verscheiden plaatsen in de beide onderste verdieping bij den aanzet der bogen voornamelijk verbrijzeld.

Een aandachtige beschouwing van den toestand in den zomer van 1904, zooals die in hoofdzaak ook in de figuur is afgebeeld, vestigt de overtuiging, dat de verschillende verschijnselen wel overeenstemmen met den theoretischen opzet omtrent de krachten en spanningen, die in dit bouwwerk aanwezig zijn.

Den 24sten Mei 1904 werd de toren door mij voor het eerst bezocht op verzoek van het kerkbestuur, dat niet meer gerust was omtrent den toestand van den traptoren, die sedert jaren reeds scheuren vertoonde, welke eene ondersteuning met dennenmasten aan de buitenzijde noodzakelijk had gemaakt. Over eene hoogte van 12 M. was de samenhang van wand, treden en spil, alles uit weeken metselsteen samengesteld, - tot den hoofdbouw zoo herhaald geheel verbroken, dat het mij noodzakelijk voorkwam het beklimmen van den toren tot aan de tribune voor het orgel en zangers volstrekt te verbieden. De scheuren, die zich vertoonden aan de hoofdbogen van de begane grondverdieping, over de westelijke en zuidelijke ingangen, toonden duidelijk aan dat het muurwerk over de buitenzijde der bogen verbrijzeld werd: de zuid-westelijke penant, verzwakt door de holte van den traptoren kon zijn last dus niet meer torschen. Dezelfde verbrijzeling was waar te nemen over een groot gedeelte van. het westelijk front van af den grond tot meer dan 6 Meter hoogte, en binnen eveneens over het oppervlak der muren, die in den zuid-westhoek aansluiten tot 10 M. boven peil. De noordelijke doorgang wees dezelfde verschijnselen van vermorseling over den boog en verbrijzeling van den boog zelve in veel minder mate aan.

Onmiddellijk werden maatregelen genomen:

1°. tot het leggen van **gips- of cement-specie-verbanden** op alle plaatsen, ook hooger op (zie de teekening), die scheuren of verbrijzeling vertoonden; na eenige dagen werd alleen langs den traptoren werking waargenomen.

2°. het verbod tot het luiden van klokken, evenzoo tot het gebruik der orgel-tribune in den toren,: zoolang geen voorzieningen waren getroffen; ook werd verboden naar 't kerkhof te gaan langs den toren met een lijkstoet:

3°. onderstempelung van de meest dreigende bogen met solide formeelen en staandhout, totdat eene stelselmatige verbetering kon worden onderhanden genomen.

Aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken werd het verzoek gericht dezen toren te laten opnemen en in teekening te brengen; dit geschiedde spoedig daarna.

In een rapport van Augustus 1904 uitgebracht, lezen wij de volgende omschrijving:

De toren te Leende gebouwd in het begin der vijftiende eeuw is een der merkwaardigste gedenkteekenen voor de geschiedenis en kunst in Noord-Brabant.

De massieve bouw ter hoogte van 38.50 Meter metselwerk met de spits gezamenlijk eene lengte hebbende van p.m. 70 Meter, is van uit de omliggende gemeenten reeds te aanschouwen.

De nissen, boogverdelingen, zandsteen haakwerken en traceeringen in de muurwerken en konterforten aangebracht deden dit grootsche bouwwerk in fijnheid en fraaiheid .toenemen.

De torens te Oirschot, Loon op Zand, Hilvarenbeek, Sprang, Stevensweert, enz. hebben veel overeenkomst met de architectonische vormen van dezen bouw.

Het plan is quadratisch en buitenwerks gemeten 9.70 bij 9.70 M.

De muren hebben eene dikte van 2.10 M. door versnijdingen versmallende tot bovenkant metselwerk van 1:50 Meter.

De toren wordt door vier pijlers gedragen, ontstaan door de drie spitsboogvormige openingen, welke de toegangen aan kerk en zijbeuken verschaffen.

Aan de zuidzijde is een sierlijke halfachtkantige traptoren aangebouwd, welke gedeeltelijk in het zuid-westelijk konterfort en muurwerk is uitgespaard, waardoor deze hoek het zwakste steunpunt van den toren is verdeeld in vijf¹) verdiepingen, waarvan de bovenste, met twee zeventiende-eeuwsche klokken is voorzien.

Een achtkantige eikenhouten spits met peervormige bekroning, waarop het kruis is verheven, is op de muurwerken geplaatst.

Aan den toren is verschuiving, scheuren en verzakking te bemerken.

Aan de zuidzijde waar de traptoren is gebouwd, der traptoren moet worden vermeden.

verkeert dit gedeelte, thans in gevaar, het beloopt

De aangebrachte buitenwaartsche stuttingswerken houden dezen traptoren nog eenigszins in den vorm. Een spoedige herstelling aan genoemd gedeelte is daarom gewenscht.

Het kerkbestuur wordt in overweging gegeven de boogopeningen op de verdieping gelijkvloers van de noord- en zuidzijde met metselwerk te vullen.

De zuidwestelijke hoek bestaande uit den traptoren en konterfort* van uit de fundeering op een breede voeting bij korte lage gedeelten tot aan de nog in goeden staat zijnde **muurwerken te vernieuwen** 1.

Genoemde hoek voldoende te stutten en. Te ondervangen, om het verder uitschuiven en verzakken te voorkomen.

De **diep gegraven put** 2 op eenige meters afstand van de toren weder vast met zand aan te vullen.

Over de geheele lengte aan den westgevel de voeting van den toren gedeeltelijk te ondervangen en te verbreedden.

Op elke verdieping van den toren, van den oostelijken naar den westelijken gevel en van den noordelijken naar den zuidelijke gevel een voldoende aantal **krukankers** 3 door de muren heen te brengen en te verbinden.

In 1884 onderging deze toren onder leiding van den Architect Weber van Roermond eene belangrijke uitwendige restauratie, welke 8500 gulden heeft gekost.

In 1902 was eene herstelling aan de noordzijde noodig en werd uitgevoerd door W. Booms van Eindhoven.

Het vertrouwen, dat het zoude mogen gelukken dit bouwwerk te redden, was gegrond op het plan om zoo dra mogelijk de meest bedreigde steunpunten met solied metselwerk te versterken, waarbij de breede

doorgangen versmald 4 moesten worden. Want al vertoonde de eerste en tweede verdieping uitwendig

eenige scheuren tengevolge van afwijking der muren, uitzetting van den romp dus, en al waren de

ontlastingsbogen in zuid- en westmuur ook boven op enkele plaatsen verbrijzeld; dit laatste was minder

dringend gevaarlijk omdat de toren in zijne opvolgende hoogere verdiepingen (zie plattegronden) meer

dragend oppervlak heeft dan juist op den beganengrond met zijn vier doorgangsbogen. Waren dus de

begane grond-pijlers maar eerst gered, dan kon verdere werking worden voorkomen door alle

verdiepingen degelijk te verankeren. IJzeren ankers werden in onze baksteen torens door mij nog niet

anders ontmoet dan als **schietters aan de houtenbalklegering** 5; tengevolge van het inscheuren der

nagels in 't hout, voorkomen zulke zwakke verbindingen nooit de groote scheuren, die meestal te vinden zijn

als voorziening der groote vensteropening of spaarnissen, daar vertikaal doorgaand van boven tot onder.

Dat de goede samenhang onder zulke omstandigheden uitsluitend aan de metselspecie, moet worden

toegeschreven is duidelijk.

Het kerkbestuur heeft zich gericht tot de Regeering met 'verzoek om eene rijkssubsidie te mogen ontvangen, ten einde in staat te worden gesteld de herstellingswerken, die in teekening waren gebracht te kunnen uitvoeren.

Herstellingen, welke onder zulke bezwarende omstandig heden worden ondernomen zullen in hoofdzaak slechts uit de teekeningen kunnen worden, gelezen. De beginselen van het werkplan moeten aan hem, die voortdurend als leider van het werk optreedt, steeds duidelijk voor den geest staan.

Vanaf de eerste dagen van Augustus kon de moeilijke arbeid, in eigen beheer, regelmatig worden ter hand genomen. De ondervinding heeft sedertdien bewezen dat in de persoon van den uitvoerder juist de gewenschte eigenschappen aanwezig waren, die ter plaatse werden vereischt.

Sedert vijf en twintig jaren in de practijk werkzaam, en hoewel zonder eenige belangrijke theoretische

opleiding, werden alle waarnemingen van den steeds veranderenden evenwichtstoestand in dit samenstel

van zware massa's en dringende krachten door den uitvoerder J. Klappers van Roermond – helder ontleed

en tot hunne beteekenis teruggebracht. De ondervinding had hier geleerd wat in theorie onzen jongen

bouwmeesters op abstracte wijze moet worden voorgehouden. Aan eenvoudige dorpsmetselaars en

timmerlieden, gewend om slechts dunne muurtjes op te knappen aan de boerderijen der omgeving, moest

nu geleerd worden diepe en breede voegen in weerbarstige portlandspecie vlug te slaan, zelfs voor hen

onbegrijpelijke contra-bogen ter ontlasting zonder formeel te maken.

Toen door de ontgraving langs binnen- en buitenzijde der muren gebleken was, hoe onredelijk de fundeering

was aangelegd met weeke puin in zand gestort, werden onze metselers al spoedig bedreven in de uitvoering

van onderaardsch werk. Dit laatste eischt groote behoedzaamheid. Wij- zijn ons bewust, dat telkens als we

over een oppervlak van eenige palmen dat zwakke puin wegnemen, de toren in steun verliest; toch moest

dat geschieden. Aanvankelijk in stukjes tot op 0.50 M. onder den muur werd het **nieuwe**

fundeeringsmetselwerk 6 van klinkers in portlandspecie dan hier dan daar, telkens op en over elkander

gelegen punten er onder geschoven. Eindelijk mocht het aldus gelukken, terwijl allerhande middelen, van

stempeling en ondervanging met houten paaltjes en rijen balken waren toegepast, om onder gansch den

toren eene nieuwe naar buiten verbreedde fundeering aan te leggen!

De toren bleef ook getrouw aan de theorie steeds in de scheuren daar het meeste werking aanduiden, waar de

ondermetseling het meest had ondergraven. **Zetting is in zulk geval onyermijdelijk, daar het nieuwe werk**

na de versteening eerst door 't dalen van het oude werk onder zulke spanning kan komen, als het

gewicht van den bovenbouw aangeeft 6a

Gedurende dit werk deden de **ankers, zwaar 0.04 M. rond reeds goede diensten. Ongeveer na vier**

weken, telkens wanneer een pijler geheel ondermetseld was tot in het vaste zand, hield de werking

in de tweede verdieping van den toren op, zooals **aan de verbandjes steeds kon worden waargenomen**⁷.

Dit werk werd met tien tot zestien arbeiders gedurende gansch den winter voortgezet. Noch de koude van den noordenwind. Buiten langs de muren, noch de schokken van de stormen, die herhaalde malen, niet alleen puin en gruis van de bovenverdiepingen rond de benedenstaande arbeiders deed neerstorten, maar hen door het kraken van kap muurwerk nog veel meer deed verschrikken, als zelfs de lampen plotseling waren uitgedoofd, - kon den moed aan 't wankelen brengen van de kern der arbeiders.. Sommigen trokken er tusschen uit, anderen kwamen weer terug ^{7a}. Eindelijk in de maand April mocht worden geconstateerd dat de ondermetseling voltooid- de zettingen ten einde zijn, en de zorg voor het behoud niet ijdel zal zijn als binnenkort de verdere herstelling van den bovenbouw, het verband verdient, en het binnendringen van het regenwater ook geheel zal kunnen weren. **Eene volgende campagne**⁸ moge met steun van:Regeering en Provincie dit werk verder zien voltooien.

De afbeeldingen van den toren welke hier volgen, mogen een meer aanschouwelijk van den toestand geven, nadat de geometrische afbeeldingen in plan en doorsnede een duidelijker inzicht hebben kunnen vormen van de constructie.

Eenige algemene beschouwingen in verband met het voorgaand overzicht , volgen hier.

Als zeker wordt gemeld, dat deze kerkbouw in 1474 is voltooid; de toren. vertoont gotische vormen uit de allerlaatste periode, kan daarom geacht worden in dienzelfden tijd te zijn opgericht. Reeds in 1285 bezaten de adellijke nonnen van Keyzerbosch het patronaat der kerk en moesten het onderhoud bekostigen uit de aan deze kerk verbonden tienden. In 1648 werden de kerkelijke goederen aangeslagen, maar de tienden bleven behouden voor de nonnen en daar mede ook den plicht tot onderhoud van kerk en toren.

In 1796 werden de tienden verkocht, welke eindelijk in 1854 aan de Kerkelijke Gemeente overgingen.

De baksteen van zeer verschillende hardheid, die hier is verwerkt, zou volgens overlevering gebakken zijn langs de oevers der Tongreep, op ongeveer een half uur afstand van den bouw, en door de inwoners, geschaard in lange rijen van hand tot hand zijn overgegaan tot op het bouwterrein.

Thans hebben de bewoners van Leende hunne belangstelling op eene meer radicale wijze getoond door het vervoer van 250 duizend baksteen, vanaf het station Valkenswaard tot aan den voet van 't gebouw met kar en paard kosteloos te verrichten.

Bij het openbreken van het metselwerk aan de binnenzijde van den voorgevel langs den verbrijzelden ingangsboog, kwam een **oude dagzijde van den ingangsboog**⁹ aan het licht, die veel breeder dan de thans aanwezige, reeds kort na den aanleg van den toren moet zijn weggemetseld, want de steensoort der aangebrachte verzwaring is geheel van denzelfden aard. De oorspronkelijke westelijke ingang scheen aangelegd met eenen zeer hoog opgaanden boog, die evenals te Oirschot de deur en daarboven een groot venster omsloot; op den drempel zou eene galerij geweest zijn,. Waartoe een doorgang uit den Zuid-westelijken pijler heenvoerde. Ook deze verzwakking van die zijde kan reeds in de XVe Eeuw aanleiding gegeven hebben tot zetting, waarop dan deze versterking zou zijn gevolgd. Eene dergelijke versterking, zwaar een steen, werd aan de kerkzijde aangebracht.

In Februari 1905 kwam de Zuidwest pijler, door nieuwe fundeering ondervangen, geheel tot rust.

In Maart waren de **zettingen** ^{9a}, behalve in den Zuid-oostelijken pijler, geheel tot rust gekomen; aan de fundering van dezen laatste werd toen nog gewerkt. Nu deze eenigen tijd voltooid is, wordt geen beweging meer bespeurd. De laatste allernoodzakelijkste werkzaamheden. Hebben bestaan in het opruimen der bouwwallen van den traptoren van af den grond tot zo hoog als de stutten in staat zijn het verder ter plaatse te houden. Dit onderste gedeelte had zich door verder zakken van zelve gelost. Daartoe zijn **vier getrokken ijzeren balken, hoog 0.28 M., aangebracht ter hoogte der tweede verdieping, inwendig in 't massieve metselwerk steunende op ijzeren platen, en tegen domp beveiligd door eenen tijdelijken ingemetselden dwarsbalk**¹⁰. Spiltreden en buitenwand van 't bovenste gedeelte traptoren rusten daarop en worden tevens gewaarborgd tegen verschuiving naar buiten, door staaldraad-verankeringen, welke met de blijvende kruislings ingebrachte ankers zijn verbonden. De wanden van den toren zijn nu door **26 ankers van 3 CM**¹¹ .

Rondijzer met wartels. Voorzien aan elkander gekoppeld, evenwijdig aan de zijden van het vierkant terwijl nog drie ankers in diagonaal-richting den zwakken Zuid-westelijken pijler aan den Noord-oostelijke verbinden. .

De toestand van den toren laat nu toe de werkzaamheden voorloopig .te staken, nadat met den meesten spoed, die onder de bezwaarlijke omstandigheden mogelijk was, werd gearbeid in de ongunstigste maanden van het jaar. Steeds moesten lange werkdagen worden gemaakt. In de fundeering en aan de binnenzijde der muren werd steeds met kunstlicht gearbeid. De ondervanging der fundeering geschiedde in hoofdzaak geheel door een en denzelfden metselaar.

Ter beoordeeling der gemaakte kosten moge dienen, dat bij een loonstandaard van 15 en 16 cts. Voor metselaars en I l centen per uur voor opperlieden het metselwerk hier aangebracht met inbegrip van het uitbreken der slechte gedeelten tusschen f 33 en f 35 per M3. heeft gekost.

De werkzaamheden, die nog verder noodig zullen zijn om den toren over het geheel in goeden staat te brengen zijn de navolgende:

1°. Ondervangingen van de Oostelijke penanten aan de kerkzijde, en aan de torenzijde, door verzwaring van den ingangsboog met contraboog¹².

- 2°. Opmetselen van den toegang aan de Zuidzijde van den traptoren¹³.
- 3°. Opmetseling van den buitenwand van dezen traptoren over ± 15 M. hoogte, met de treden daarmede in verband, en de spil, aansluitend aan den Zuidwestelijken steurbeer¹⁴.
- 4°. Voltooiën van de vullingen in het venster boven den Westelijken hoofdingang¹⁵.
- 5°. Herstelling van het Zuidelijk portaal, met de ontzette gewelfkappen¹⁶.
- 6°. Herstelling van de Noordelijke kapel in aansluiting met den toren¹⁷.
- 7°. Verdere kleine herstellingswerken van gescheurde of verbrijzelde metselwerken in de hooger gelegen torenverdiepingen, die nodig zijn, en op de teekening zijn aangegeven¹⁸.
- 8°. Herstellingen aan het leiendak der spits.

Hoewel de hier genoemde herstellingen zich uitstrekken, over de gansche hoogte van den kolossus, zullen deze in een korter tijdsbestek kunnen worden voltooid, wanneer de middelen aanwezig zullen zijn om met kracht die zaak weer aan te vatten en aldus de toren van Leende voor langen tijd, als een sieraad van het Peelland te kunnen verzekeren.

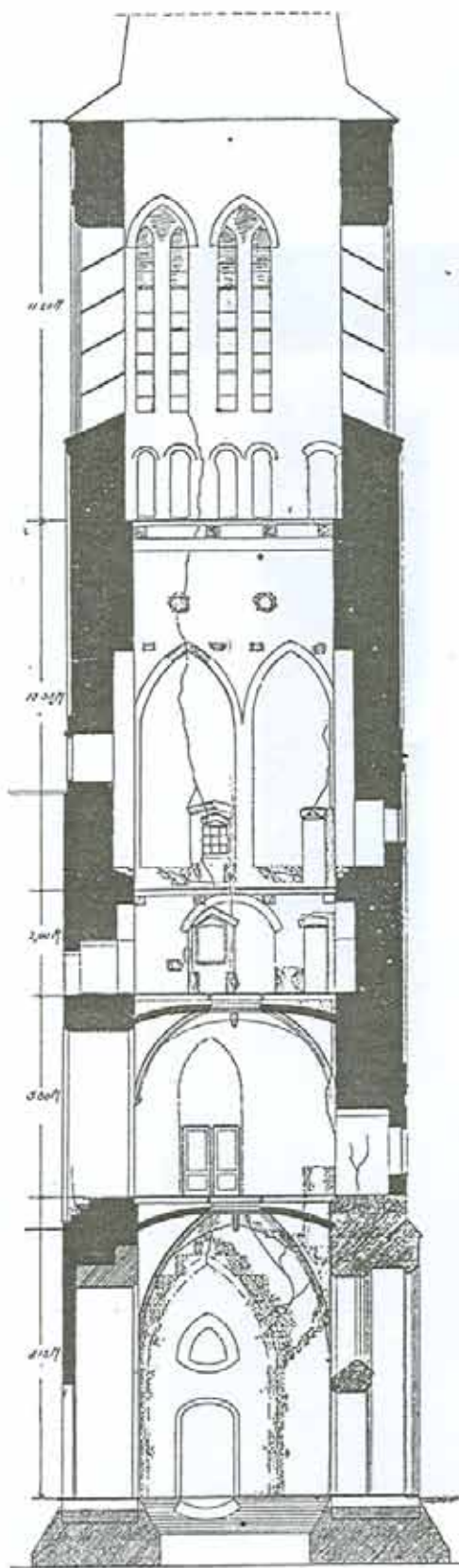
Dat de toren van Leende thans niet voor 't eerst aan een groot onheil heeft blootgestaan, maar dat ook te boven is. Gekomen, leert ons het volgende versje, dat te vinden is op de grootste der twee nog aanwezige klokken en met den slotzin, waarmee wij ten vol!e kunnen instemmen:

DEN – TOORN – STOND- IN – BRANT.
 WY – MOSTEN- HAEST – BESUEREN
 WY . SYN – WEEROM –IN – STANDT
 DEN – TOORN – BLYFT – IN - TRUEREN
 HERSTELT – HEM –GODES – HANT
 WY – SLAEN- VEEL – BLYDER – VEREN

JOSEPH Th. J. CUYPERS,

Arch. Civ.-Ingen.

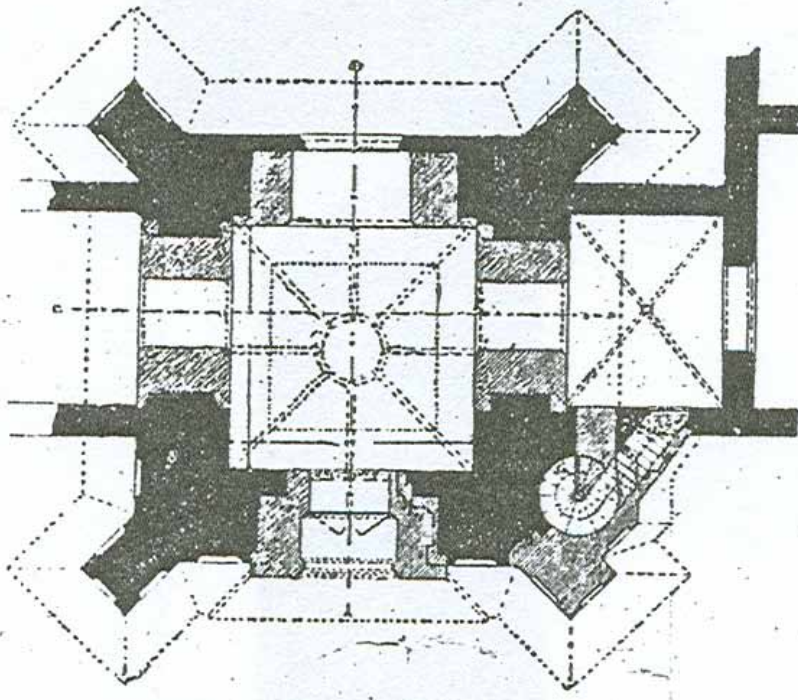
- 1) Hier moet van een vergissing sprake zijn de toren telt nu 4 verdiepingen en dat was in 1904 niet anders zoals blijkt uit de opname schets van Scheepers.

■ ■ ■
 oud nieuw zwaart
 werk werk nieuw
 werk
 Doorsnede A. B.
 Zuid-Binnenansicht.
 TOREN R. K., KERK TE LEENDE,

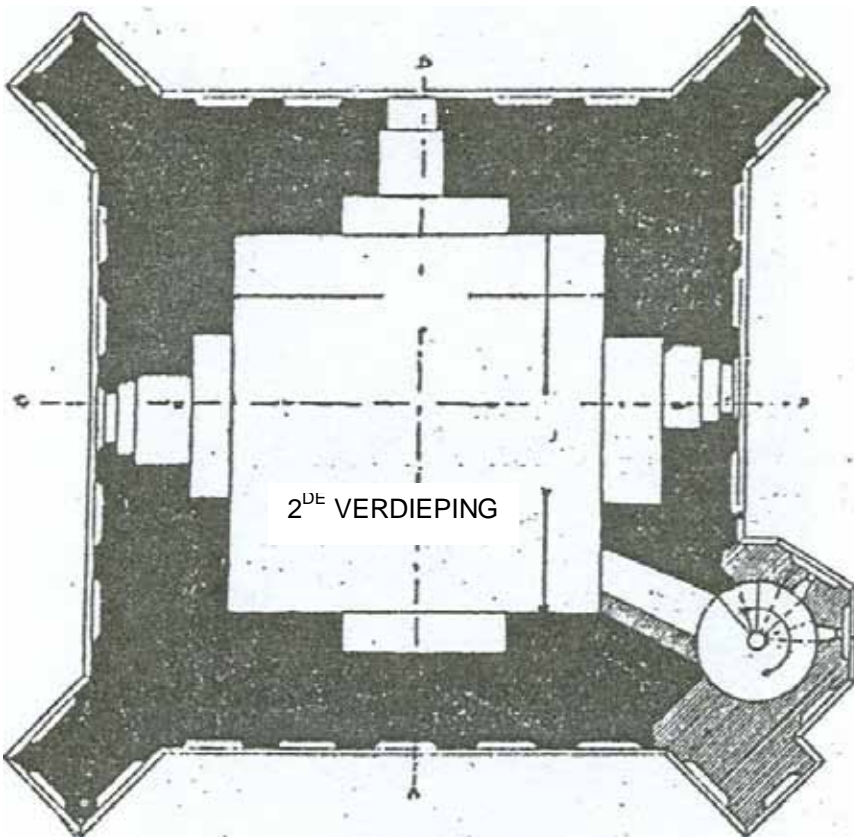
Fig. 7.9-1 Toren R.K. Kerk te Leende

BEGANE GROND

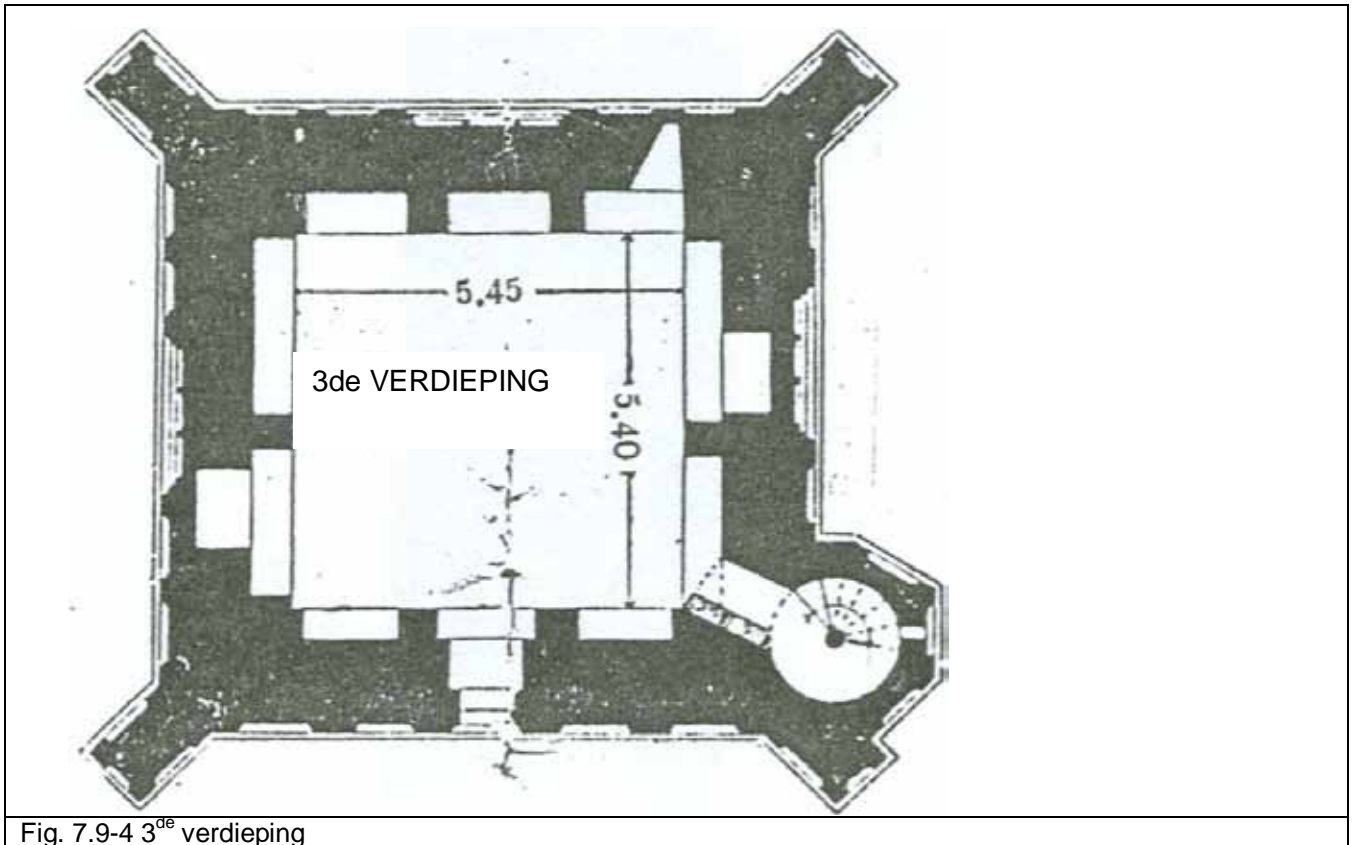
Fig. 7.9-2 Begane grond

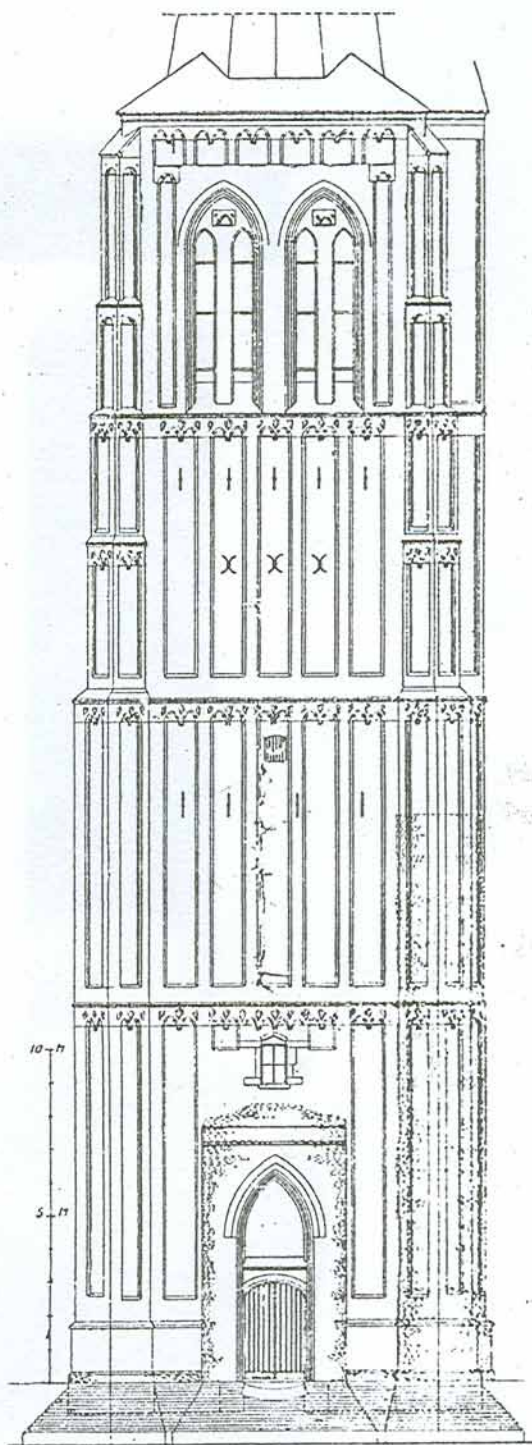

2DE VERDIEPING

Fig.7.9-3 2de verdieping

Fig. 7.9-4 3de verdiepingFig. 7.9-5 4de verdieping

Westgevel Hoofdingang.

te maken
metselwerk.

TOREN R. K. KERK TE LEENDE.

Fig. 7.9-6 Toren R.K. kerk te Leende, Westgevel

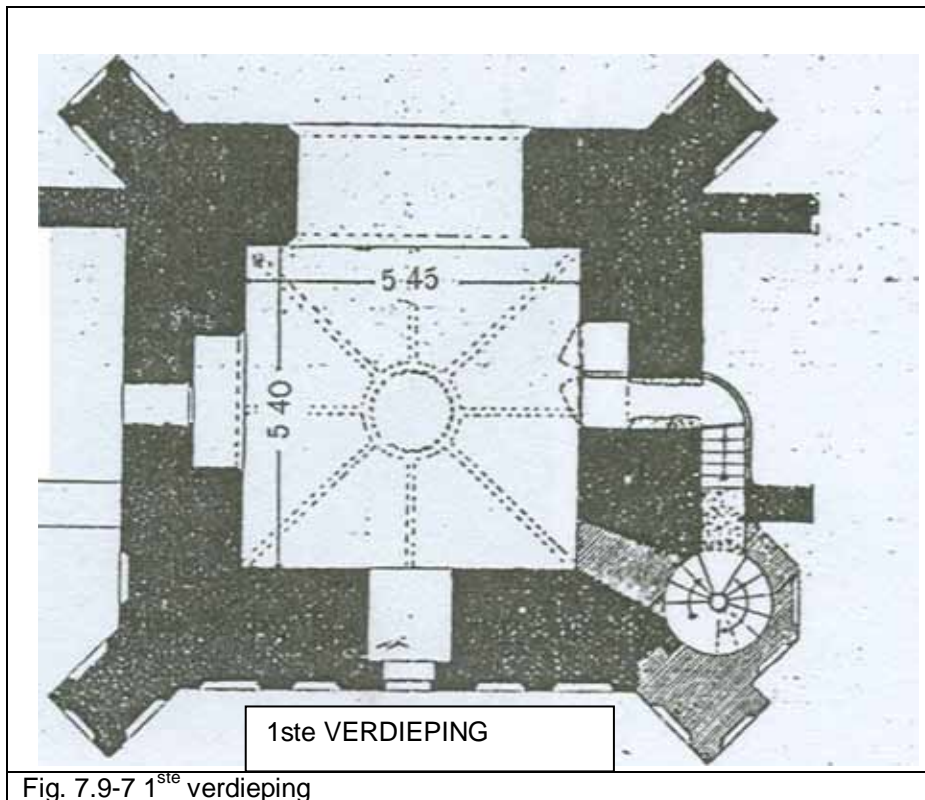
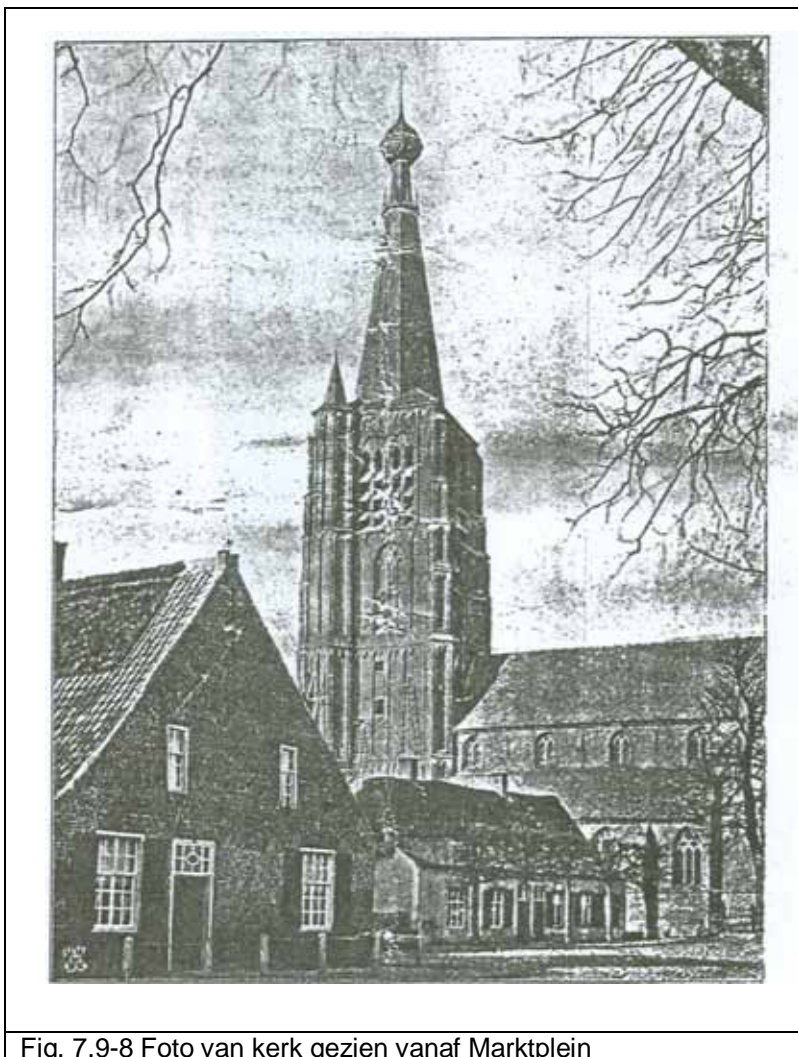
Fig. 7.9-7 1ste verdieping

Fig. 7.9-8 Foto van kerk gezien vanaf Marktplaats